

Snješka
Knežević

Teškoće s kulturnim krajolikom i tehničkom baštinom

“Kulturni krajolik budućnosti nije jučerašnji kulturni krajolik.”

Robert de Jong, predsjednik Međunarodnog komiteta za povijesne parkove i kulturni krajolik ICOMOS-a (1998.)

Povod ovom osvrtu najava je gradnje vjetroelektrana/vjetroparkova na Pelješcu i Konavlima i peta međunarodna konferencija o industrijskoj baštini udruge Pro torpedo o desetoj obljetnici rada u Rijeci. Dok prvo otvara pitanja definicije i statusa kulturnog krajolika, drugo daje odgovore o podjednako labilnoj kategoriji, tehničkoj baštini.

U tri dubrovačke mikroregije priprema se gradnja više vjetroelektrana: u Konavlima dvije, “Konavoska brda” i “Mravinjac”, na Pelješcu “Ponikve” i “Bila Ploča”, u Primorju “Rudine” kraj Slanoga, a posrijedi je još nekoliko lokacija. Iza svih stoje općine i interes moćnih, afirmiranih stranih kompanija: američke Cannon Power Group (Konavle), njemačkih tvrtki WPD (Pelješac) i Energiepark (Primorje) s lokalnim filijalama (Cannon Libertas, EnerSys...). U Dubrovačko-neretvanskoj županiji prema glavnom prostorno-razvojnom dokumentu (Prostornom planu) identificirana je 21 lokacija, a razvoj vjetro- i solarnih elektrana uopće predviđaju dva temeljna nacionalna dokumenta:

Strategija uređenja RH iz 1997. i Program prostornog uređenja RH iz 1999. S obzirom na to, ali i na opću preorijentaciju visoko razvijenih zemalja od fosilnih i nuklearnih izvora energije na obnovljive izvore, i u nas se očekuje razvoj, odnosno gradnja novih, ekološki prihvatljivih pogona. Štoviše, njima se osim poboljšanja energetske opskrbljenosti pripisuje i spas brodogradnje, nekad potentne industrijske grane, danas na izdisaju. Za sinergiju brodogradnje i energetike na

konferenciji Zaklade Heinrich Böll “Business as unusual – put k zelenoj ekonomiji” 2010. izrijeком se zalagao nezavisni konzultant Vladimir Potočnjak prema uzoru na Uljanik, što se u međuvremenu počelo propagirati. U takvoj pozitivnoj atmosferi odobrene su sve navedene vjetroelektrane, osim jedne, “Bila Ploča”, koja ostaje disonantom, a unatoč reviziji projekta i provedene javne i stručne rasprave izaziva otpor i oprečne ocjene.

Poput svih sličnih projekata u svijetu i u nas, i taj je projekt izazvao primjedbe koje su se ticale akustičnih i optičnih efekata (buke, zasjenjivanja, bljeskanja), ugrožavanja životinjskih vrsta koje žive na tlu i kreću se zrakom (ptice i šišmiši), a što se tiče ambijenta, bilo je govora o agrarnom krajoliku, zaštiti vizura, a spomenuta je “krajobrazna raznolikost”, bez potankosti o čemu je zapravo riječ. Uz zahtjev usklađivanja prostorno-planske dokumentacije (županijskih i općinskih planova), projekt je upućen na doradu i izmjenu. Kako bilo, primjer Bile Ploče, jasno je upozorio na dosad gotovo zagubljen problem formiranja i povijesnog kulturnog krajolika dubrovačke regije, koji se u sistematizaciji prirodne i kulturne baštine Županije izrijeком ne spominje. Tako se za Konavle u stavci prirodna baština navode Konavoski dvori (“značajni krajobraz”) i predlaže zaštita Konavskih stijena (“posebni geomorfološki rezervat”) i poluotoka Molunta (“značajni krajobraz”); na Pelješcu su identificirana 4 prirodna dobra vrijedna zaštite i 4 “spomeničke cjeline” te Stonska solana i Napoleonova cesta.

↑ Kinderdijk, Nizozemska, povijesni sustav vjetrenjača u funkciji isušivanja tla

Ukupni uljuđen krajolik, s više kulturnih slojeva i obiljem fenomena, a potpuno definiran u doba dubrovačke kolonizacije, dobro istražen, prezentiran i valoriziran, reduciran je na izbor nekoliko punktova, neprijeporno vrijednih, poznatih i nezaobilaznih. Sve ostalo prema zakonskim propozicijama podliježe propitivanju, no isključivo kao “okoliš”, što su investitori zadovoljili posebnim studijama. Kako svjedoči primjer Bile Ploče, pitanje kulturnog krajobraza kritičari su uglavnom atomizirali, upućujući na pojedine elemente. Nije istaknuto, valjda ni uočeno, da se u artikulirani ambijent, koji doduše ne sadrži važna kulturna dobra (spomenike) i “jalov” je arheološki (I. Fisković), interpolira tehnički sustav potpuno

stran svemu zatečenome, koji će neminovno izmijeniti ravnotežu, ono što se definira kao svojstvenost i posebnost, ukratko identitet. Te aporije svjesna je bila tek nekolicina, koji su marginalizirani. Ipak, Bila Ploča i Pelješac odaslali su poruku koja se ne može ignorirati, napose u očekivanju 21 vjetroelektrane koje će pojedine dubrovačke mikroregije pretvoriti u vjetroparkove, dakle, skupove ili sklopove elektrana. Za razliku od povijesnih vjetrenjača, čak vjetrenjačkih sustava, poznatih najviše u Nizozemskoj, te nove vjetrenjače ne obaziru se na krajolik i nemaju organske veze s njim, štoviše, dominirat će u njemu kao znamenje nove civilizacijske epohe.

Protiv tog trenda teško se brani auto-ritetom kulturnog krajolika, zato što ni u

svijetu ni u nas nije dovoljno jasno definiran i jednoznačno legaliziran. Riječ je o novoj kategoriji koja zaštiti postavlja niz teorijskih i praktičnih pitanja. Tako se u Konvenciji o svjetskoj baštini iz 1972. spominju spomenici, ansambl i lokaliteti (“djela ljudske ruke ili zajednička djela prirode i čovjeka”), ali o *kulturnom* krajoliku još nema govora. Krajolik se, naime, tada smatrao prirodnom baštinom, što zapravo znači kulturnom, jer su kriteriji valorizacije prirode bili estetski. Otkako je čovjek posvojio krajolik, on nije više samo prirodni, a njegova povijest osim prirodnih vrijednosti sadrži i socio-kulturne. Nipošto se može svoditi na povijest arhitekture ili umjetnosti, jer nosi kolektivno sjećanje, tradira kulturne vrijednosti i materijaliza prošlost

konkretnim formama, što sve izaziva najraznolikije interpretacije. Tako Robert de Jong, gotovo uoči donošenja Europske konvencije za zaštitu krajolika 2000. u Bernu, razlikuje *mentalni* krajolik, najbliži žiteljima, od *kognitivnog*, proizašlog iz multidisciplinarnih istraživanja i *konceptualnog*, kako ga predstavljaju dizajneri, planeri ili investitori. Razliku postavlja između lokalne i znanstvene percepcije: lokalna je subjektivna i emotivna, ograničena na životni ambijent, iskustvena i retrospektivna, a znanstvena, naprotiv, objektivna, daje prednost kronologiji i analizi.

Europska konvencija o krajoliku poziva na “zaštitu, kultiviranje i planiranje svih krajolika u Europi”, dok ih UNESCO kao “zajedničko djelo prirode i čovjeka” želi očuvati

↑ Lansirna rampa tvornice torpeda

kao svjetsku kulturnu baštinu. No konzervacija povijesnog kulturnog krajolika nova je i prilično nepoznata zadaća. Kad je riječ o nezamjenjivosti fizičkih karakteristika, a to je bit zaštite, glavno je pitanje kako i koliko ograničiti prostorne i vizualne promjene.

Danas je zahtjev za uključivanje spomenika u suvremeni život, određen formulom *integrativni razvoj* (integrated development). U tom kontekstu kulturna baština ne shvaća se samo kao artefakt, nego kao potencijal i temelj razvoja koji će moći afirmirati posebnosti ili osigurati identitet, upravo oslonom na nevjerojatnu raznolikost kulturnog krajolika koji postoji svuda oko nas, a ne samo na nekim mjestima.

Godine 2000., kad je donesena Konvencija, na djelo je stupio trogodišnji projekt “Europski put prema kulturnom krajoliku”,

okupivši deset zemalja i dvanaest regija, objedinjujući velik broj tipološki različitih krajolika i kulturnih sredina. U posebnim i tipičnim područjima propitalo se kako provoditi nužne promjene u krajoliku pažljivo, poštujući različitosti, ali i zajedničke karakteristike. Cilj je projekta bilo uspostavljanje modela za razumijevanje i promatranje povijesnog krajolika.

Slučajno ili ne, a svakako s dobrim razlogom, hrvatski su znanstvenici i konzervatori nakon donošenja Europske konvencije o krajoliku razmatrali fenomen hrvatske ladanjske baštine na znanstvenom skupu Dani Cvita Fiskovića (2001. i 2002.); referati su objavljeni u zborniku *Kultura ladanja*, izdanom 2006. Nastojali su unutar bogatstva i raširenosti izraza ladanjske kulture utvrditi kategorijalne i tipološke razlike, ali i obilježja

autohtonosti i originalnosti. Javnom izjavom ponovno su upozorili na katastrofalno stanje najvrednijeg i najbolje proučenog korpusa: dubrovačke ladanjske baštine. Kao uvijek, znanost ide više koraka ispred prakse. Na to i danas upućuju dileme i otvorena pitanja, kao primjerice u dokumentu “Strategija zaštite, očuvanja i održivog gospodarskog korištenja kulture baštine RH za razdoblje 2011.-2015.” U sekvenci o kulturnom krajoliku poglavito se govori o nedostacima i u desetak točaka navodi što treba popraviti, dopuniti i osuvremeniti. O nesnalaženju i neodlučnosti možda najbolje svjedoči činjenica da u Registru kulturnih dobara RH nema ni jednog kulturnog krajolika, a preventivno je zaštićen tek jedan. U međuvremenu se hrvatski kulturni krajolici osipaju i pustoše, a recentna ekonomska

politika shvaća ih kao голу sirovinu, o čemu svjedoči slučaj hidroelektrane Ombla, na jednom od najistaknutijih mjesta koncentracije renesansne ladanjske kulture. Argumenti znanosti i teorije očito ne mogu spriječiti tu bezglavu potrošnju identitetske supstance. Podsjećajući na de Jongovu konstataciju da krajolik budućnosti neće biti isti kao jučerašnji i izjavu Igora Fiskovića, kako bi bilo “simpatično u krajoliku vidjeti nešto iz 21. stoljeća”, zaključujemo strepnjom da će novo na nadasve osjetljivom dubrovačkom području pregaziti i nadvisiti staro: ono po čemu je taj krajolik jedinstven.

Druga, gotovo jednako upitna kategorija tehničke baštine sustavno se proširuje i upotpunjava, spontano i neprogramatski. Riječ je o djelovanju udruge Pro Torpedo, koja

↓ Skladišta Metropolis u riječkoj luci

↑ Gelsenkirchen, Njemačka, Park Nordstern
na mjestu bivšeg ugljenokopa, 1997.
Primjer novo-starog kulturnog krajolika.

je u deset godina održala pet međunarodnih konferencija i izdala četiri opsežna zbornika. Ishodišna tema bila je i ostala povijest i baština torpeda. Kao što je Rijeka sredinom 19. stoljeća nakon konstrukcije prvog torpeda na svijetu i početkom njegove industrijske proizvodnje privukla interes najvećih pomorskih sila, tako je početkom 21. stoljeća zahvaljujući industrijskoj i tehnološkoj baštini torpeda postala svjetski centar za njezino izučavanje i povijest gradnje podmornica uopće. Očuvani elementi torpedne tehnologije u Rijeci: lansirna rampa, uređaji, povijesna torpeda i njihova oprema, nesumnjivo predstavljaju najveći i najvažniji korpus hrvatske industrijske baštine. Stoga je misija Pro Torpeda njezino predstavljanje i valorizacija s ciljem

da nađe svoje mjesto u europskoj i svjetskoj tehnološkoj baštini. Oko teme od početka se okupljaju eksperti i specijalisti iz cijeloga svijeta. Osim nje postavljena su i druga težišta. Jedno je od njih ukupnost tradicionalnih i modernih djelatnosti povezanih s pomorstvom, od brodarstva i brodogradnja, ratne i trgovačke mornarice do ribarstva, proizvodnje soli, spužvarstva i koraljarstva, podvodne arheologije i nautičkog turizma. Jednaku važnost ima impozantna industrijska baština Rijeke, koja je u 19. stoljeću najveći industrijski grad na tlu Hrvatske, trgovačko i prometno čvorište, a danas pripada najvećim industrijskim središtima. Tako Rijeka baštini najviše industrijskih objekata, sve tipove proizvodnje, najveću povijesnu luku i željeznički

čvor. Danas kad je bilo nadolaskom postindustrijske ere, bilo nezgrapnom pretvorbom velik dio pogona riječke industrije ugašen, velika područja i kompleksi duž riječkog waterfronta i duž vodotoka Rječine pretvorili su se zonu industrijske arheologije. Stoga je Pro Torpedo kao novu i važnu temu postavio pitanje njihove rehabilitaciju i obnove, odnosno, uključivanje u život grada kao javnih poprišta društvenosti i kulture, simbola novog urbaniteta i posebnog identiteta grada.

Zahvaljujući sustavnom djelovanju Pro Torpeda Rijeka je postala fokus bavljanja industrijskom baštinom Rijeke, Hrvatske, srednje Europe i drugih sredina, mjesto okupljanja stručnjaka najrazličitijih profila, ali i aktivista, pobornika alternativnih politika,

koji ovdje nalaze mogućnosti za dijalog i izlaganje svojih stajališta. No ono što napose ističemo iz aspekta zaštite spomenika kulture, tradicionalno povezane sa strukom povijesti umjetnosti, to je zajedništvo humanističkih i tehničkih disciplina. Od samog početka pokazalo se da među tim disciplinama postoji niz dodirnih točaka i interesa kad je riječ o čuvanju i zaštiti tehničke baštine, a suglasnost o ciljevima svjedoči da nema mjesta predrasudama o razlikama među njima. Drugim riječima, i tehničke i društvene discipline podvode se pod zajednički nazivnik i okvir: kultura. Polazeći od najšireg pojma tehničke baštine, na konferencijama je bilo govora o gotovo svim izrazima tehničke kulture: artefaktima i sustavima, oblicima djelovanja

↓ J. I. van Ruisdael, Vjetrenjača u Wijku kraj sela Duurstede, 1670. (Rijksmuseum)

i znanja, njihovoj primjeni i uporabi, što je ponovno potvrdilo važnost tehnike kao glavnog obilježja civilizacije, napose moderne.

Pojam *tehničkog kulturnog spomenika* formuliran je još u drugom desetljeću 20. stoljeća, kada se postupno probija i svijest o umjetničkoj vrijednosti suvremene industrijske gradnje, a njemački konzervator Paul Clemens 1925. eksplicitno objavljuje, da su karakteristični spomenici početka stoljeća upravo monumentalni industrijski kompleksi. No u drugoj polovini 20. stoljeća zbog općih strukturnih promjena u ekonomiji i deindustrijalizacije nastaje pojam (i problem) *industrijske baštine*: golemog novog spomeničkog korpusa. Iako se prostire gotovo cijelim globusom, taj korpus još nije odgovarajuće valoriziran, zaštićen i osiguran da preživi i u postindustrijskoj eri. Signifikantno je, da je na rastućoj Listi svjetske kulturne baštine UNESCO-a ubilježeno tek sedamdesetak spomenika tehničke kulture iz cijelog svijeta.

Nažalost Hrvatska je na repu univerzalnog procesa valorizacije tehničke i tehnološke baštine, koja nije uključena ni u nacionalne ni u regionalne ni gradske prostorne strateške dokumente, a ni javnosti nije predstavljena njezina povijesna i identitetska važnost. Međunarodna iskustva svjedoče, da su veliki projekti rehabilitacije bivših industrijskih i lučkih područja pokrenuli pozitivne financijske procese, potaknuli interes i aktivno sudioništvo privatnih i korporacijskih investitora. Na ovogodišnjoj konferenciji prof. Zlatko Uzelac, zamjenik ministrice kulture RH, najavio je osnutak posebnog tijela koje bi se unutar ministarstva specijalistički bavilo tehničkom baštinom. Pred institucijama zaštite i konzervatorima, kojima treba poželjeti obnovu dostojanstva, nalaze se dva velika područja baštine, koja zaslužuju očuvanje i vitalizaciju. Zaslugom Pro Torpeda pojam i obuhvat tehničke baštine definitivno je proširen i čvrsto postavljen. ×